

Anna MAJEWSKA-WÓJCIK

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

HISTORYCZNE TECHNIKI ABREWIACYJNE I ICH KONTYNUANTY W BRACHYGRAFII WSPÓŁCZESNEJ

Skracanie wyrazów jest jedną z technik tworzenia nowych jednostek języka, wykorzystywaną od początku jego istnienia. W historii polszczyzny skróceniu ulegały nazwy pospolite, nazwy własne, proste i złożone elementy formuł tytułarnych, wyrażenia temporalne, nomina sacra, pseudonimy, skróconą formą sygnowano różne stowarzyszenia, ugrupowania, partie. Twory skrótowe stawały się logo firm i zakładów usługowych. Dzisiaj skrótory spotykamy m.in. w specjalistycznych publikacjach, pismach urzędowych, słownikach, czasopismach, na bilbordach, szyldach firm. Ogromną ekspansję skrótory zauważamy w Internecie.

Często skrótory używamy mechanicznie, nie zastanawiając się nad ich proveniencją, znaczeniem, są bowiem powszechnie znane i stosowane. Niektóre są przekazywane z pokolenia na pokolenie, inne tworzone są okazjonalnie i mają charakter efemeryczny.

Zagadnienie skracania wyrazów poruszane jest co prawda przez gramatyki języka polskiego¹, ale kwerenda podręczników wykazała dość marginalne traktowanie tych jednostek (nieproporcjonalnie do częstotliwości ich występowania w języku i zróżnicowania strukturalnego). Ogląd literatury przedmiotu dotyczącej jednostek skrótowych prowadzi do wniosku, iż językoznawcy interesujący się skrótami swoją uwagę

¹ Zob. m.in. K. Długosz-Kurczabowa, S. Dubisz, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 2001, s. 394–400; Z. Klemensiewicz, T. Lehr-Spławiński, S. Urbańczyk, *Gramatyka historyczna języka polskiego*, Warszawa 1981, s. 259–261; *Gramatyka opisowa języka polskiego z ćwiczeniami*, pod red. W. Doroszewskiego i B. Wieczorkiewicza, t. I (Fonetyka, części mowy, słowotwórstwo), Warszawa 1961.

skupiali na skrótowcach, natomiast skróty graficzne służyły przeważnie jako tło rozważań o skrótowcach lub za punkt odniesienia przy mniej lub bardziej udanych próbach rozgraniczenia tych dwu pojęć. Nie ma również opracowania monograficznego dotyczącego skrótów graficznych, stąd też moje zainteresowanie tymi jednostkami i szczegółowe badania, które doprowadziły do powstania pracy doktorskiej dotyczącej abrewiatów historycznych².

W niniejszym artykule wykorzystam materiał abrewiacyjny wyekscerpowany z drukowanych korpusów korespondencji i tekstów urzędowych, które posłużyły mi za podstawę badawczą do pracy doktorskiej, a materiał współczesny wyzyskam ze słowników notujących współczesne skróty i skrótowce³. Moja uwaga skupiona zostanie jednak tylko na skrótach graficznych.

Celem artykułu jest prezentacja technik abrewiacyjnych, korzeniami tkwiących w epigrafice łacińskiej, zaadaptowanych przez język polski, przekazywanych z pokolenia na pokolenie, podlegających procesom unifikacyjnym i wykorzystywanym aż do dziś. Pokazanie historycznych metod abrewiacyjnych i ich współczesnych kontynuantów ma podkreślić, iż skracanie wyrazów jest procesem mającym długą historię. Pierwotnym wytworem skracania były abrewiaty, czyli skróty graficzne funkcjonujące jedynie w języku pisanym, które następnie stały się fundamentem tak licznie tworzonych współcześnie skrótowców.

Ponieważ w literaturze przedmiotu pojęcia *skrót*, *skrótowiec*, *abrewiacja* traktowane są często jako terminy synonimiczne, należy je uściślić.

W większości najnowszych opracowań⁴ spotykamy się z wyraźnym rozgraniczeniem pomiędzy skrótami i skrótowcami, których istotę oddają definicje zaproponowane przez A. Markowskiego w *Słowniku poprawnej polszczyzny* PWN:

² Temat mojej pracy doktorskiej brzmi: *Abrewiacje w tekstach drukowanych (XVI–XVIII wiek)*. Niniejszy artykuł zawiera skrót szczegółowych rozważań na temat sposobów tworzenia abrewiatów w historii języka.

³ J. Podracki, *Słownik skrótów i skrótowców*, Warszawa 1999; P. Müldner-Nieckowski, *Wielki słownik skrótów i skrótowców*, Wrocław 2007.

⁴ Zob. np. M. Krzyżanowska, *Uwagi o definiowaniu i klasyfikowaniu współczesnych skrótowców polskich*, „Język Polski” 83 (2003), s. 281–287; P. Müldner-Nieckowski, op. cit.; A. Fedorowicz, *Dobór i zasady opisu skrótów i skrótowców w Wielkim słowniku języka polskiego*, [w:] *Nowe studia leksykograficzne*, t. II, Kraków 2008, s. 73–90; Z. Saloni, W. Gruszczyński, M. Woliński, R. Wołosz, *Słownik gramatyczny języka polskiego. Podstawy teoretyczne. Instrukcja użytkownika*, Warszawa 2007.

skrót jest to litera lub połączenie kilku liter pochodzące z często używanych i znanych wyrazów, stosowane w piśmie do zapisywania tych wyrazów, ale odczytywane w formie pełnego wyrazu, który zastępuje w tekście pisanym⁵, skrótowce są swoistą klasą derywatów utworzonych z kilkunastu nazw instytucji, przedsiębiorstw, firm, urzędów, organizacji, stowarzyszeń itp. przez odcięcie pewnych składników całej nazwy. W języku polskim skrótowce składają się z początkowych liter, głosek lub pierwszych sylab nazw wyjściowych (rozwinętych). Derywaty te funkcjonują w polszczyźnie mówionej i pisanej⁶.

W wielu pracach pojawia się też termin *abrewiacja*, który jest używany zarówno w odniesieniu do skrótów graficznych, jak i skrótów językowych, czyli skrótowców (być może z racji etymologii: łac. *abbrevio* – zmniejszyć, uszkodzić). Rozszerzenie znaczenia tego pojęcia budzi jednak nieporozumienia.

W słownikach oraz różnego rodzaju publikacjach z zakresu paleografii spotykamy się z następującymi definicjami:

abrewiacja – skrócenie, pismo prędkie z tytlami, skoropis⁷;

abbreviatio – skrócenie, umniejszenie; skrócenie, przedstawienie rzeczy w piśmie⁸;

abrewiatura – skrót stosowany w piśmie w celu zaoszczędzenia czasu i materiału pisarskiego⁹;

abrewiacja – skrót wyrazu lub grupy wyrazów w piśmie, np. *a., np., itd.*, zwłaszcza w dawnych rękopisach¹⁰.

Jak wynika z powyższego wyciągu leksykograficznego, *abrewiacje* czy *abrewiatury* (ja będę też operować synonimicznym terminem *abrewiaty*) to jednostki języka funkcjonujące w odmianie pisanej, a realizowane fonicznie jak formy pełnobrzmiące. Utożsamiać je zatem należy ze skrótami graficznymi i skoro dla skrótów językowych zarezerwowany jest synonimiczny termin skrótowce, to może korzystne dla taksonomii skrótów byłoby przyporządkowanie synonimicznego terminu *abrewiacja*, *abrewiatura*

⁵ *Słownik poprawnej polszczyzny PWN*, pod red. A. Markowskiego, Warszawa 2002, s. 1742.

⁶ *Ibidem*, s. 1744.

⁷ S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, Lwów 1854–1860, t. I, s. 3.

⁸ *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce*, pod red. M. Plezi, Wrocław 1953–1958, t. I, s. 11.

⁹ *Encyklopedia wiedzy o książce*, pod red. A. Birkenmajera, B. Kocowskiego, J. Trzynałdowskiego, Wrocław – Warszawa – Kraków 1971, s. 2.

¹⁰ *Słownik wyrazów obcych PWN*, pod red. E. Sobol, Warszawa 2000, s. 3.

czy *abrewiat* jedynie skrótom graficznym, tak jak to czynią paleografowie. Uniknęlibyśmy w ten sposób dwuznaczności w wypadku terminu *skrót*, który, jeśli występuje bez dookreślenia (graficzny, językowy), jest nieprecyzyjny terminologicznie.

Skrótowce, podobnie jak skróty graficzne, powstają poprzez deintegrację pełnej podstawy. Pierwotnie funkcjonują w języku pisanym, ale w odróżnieniu od skrótów graficznych, które istnieją tylko w piśmie, wykazują zdolność przejścia do języka mówionego, funkcjonują jak inne jednostki leksykalne. Skróty graficzne natomiast stanowią jedynie substytut leksemów.

Dla skrótów graficznych, które po pewnym czasie zmieniły swój status, zaczęły funkcjonować w formie skróconej w odmianie mówionej języka (głównie w jęz. potocznym) takich jak:

„cdn. – ciąg dalszy nastąpi – potocznie: [ce-de-en]

ckm – ciężki karabin maszynowy – [ce-ka-em] (tylko w języku mówionym), wojsk.

itd. – i tak dalej – potocznie: [i-te-de]

wf. – wychowanie fizyczne – [wu-ef], (tylko w języku mówionym), pot.”¹¹

Magdalena Krzyżanowska zaproponowała termin *pseudoskróty*¹², który jednak trudno zaakceptować. Rodzi się pytanie, dlaczego *pseudo*? Skoro de facto są to skróty graficzne (genealogicznie abrewiaty), które z czasem stały się autonomicznymi jednostkami i co się z tym wiąże, przeszły do klasy skrótowców. Funkcjonują w języku paralelnie: abrewiat w odmianie pisanej, skrótowiec w warstwie mówionej. Bliższym terminem dla tej grupy skróceń, pierwotnie skrótów graficznych, wtórnie także skrótowców, byłoby *quasi-skrótowce* niż *pseudoskróty*.

Skróty graficzne jako jednostki funkcjonujące w języku niemalże od początku pisma stały się przedmiotem wnikliwych badań paleograficznych. Paleografowie wypracowali aparat pojęciowy, zaproponowali taksonomie abrewiacji i te ustalenia, mimo iż bezpośrednio odnoszą się do rękopiśmiennego materiału łacińskiego, możemy wykorzystać dla naszych potrzeb.

Jeden z podziałów starożytnych abrewiatów uwzględniał naturę abrewiacji (podział Semkowicza¹³) i ze względu na to kryterium zostały

¹¹ M. Krzyżanowska, op. cit., s. 283.

¹² Ibidem, s. 283.

¹³ W. Semkowicz, *Paleografia łacińska*, Kraków 2002.

wyróżnione skrócenia za pomocą suspensji, kontrakcji i znaku o ściśle określonej wartości. Inne kryterium uwzględnił A. Gieysztor¹⁴, dla którego priorytetem stał się charakter znaku abrewiacyjnego, którego uwzględnienie doprowadziło do wyodrębnienia skrótów za pomocą znaku ogólnego, znaku specjalnego i skrótów z literą nadpisaną. Żadna z tych klasyfikacji nie jest doskonała, na co zwrócił uwagę J. Szamański¹⁵, który podkreśla, że brachygrafia, czyli sztuka skracania wyrazów, podlega ciągłym zmianom, system abrewiacyjny w danym okresie posiłkuje się zastanyymi wzorcami, adaptuje je, a jednocześnie staje się załącznikiem kolejnych innowacji skrótowych.

ABBREVIATIO PER SUSPENSIONEM

Pierwszą i najstarszą techniką abrewiacyjną jest suspensja polegająca na zredukowaniu wyrazu-bazy do jego części nagłosowej. Początki tej metody sięgają czasów inskrypcji rzymskich i pierwszych rękopisów datowanych na II-V w. po Chr., w których suspensja z nielicznymi wyjątkami była jedyną techniką skrótową. W jej obrębie można wyróżnić następujące podgrupy:

1. Suspensja oparta na sylabie – wielosylabowy wyraz podstawowy zostaje uszczuplony o jedną, dwie lub więcej sylab wygłosowych; skróty tego rodzaju respektują granice fonetyczne. Zakończenie tych skrótów może być otwarte, samogłoskowe, np.

Piotr Zborowjki Woiewoda, StaroŃta Gene: Krakowjki.	VL;2,890 ¹⁶
o czym Konjty: 1659. 1661. 1667. reálŃsumuiemy	VL;5,53
Stanow Rzeczypospo.	VL;6,113
Stanisław Dąbrowjki RotmiŃtrz Powiatu Wiłko.	VL;7,140
Stani: Tadeusz Suryń	VL;7,144
Bene: Dawidowicz	VL;7,144
na swie: Michał	LP;2,214

¹⁴ A. Gieysztor, *Zarys dziejów pisma łacińskiego*, Warszawa 1973.

¹⁵ J. Szamański, *Nauki pomocnicze historii (od schyłku IV do końca XVIII wieku)*, Warszawa 1972 i nast.

¹⁶ Wykaz symboli źródeł znajduje się na końcu artykułu. Cyfra występująca po symbolach literowych oznacza numer tomu, cyfra/-y po przecinku wskazuje stronę. W wypadku jednotomowego źródła cyfry po symbolu literowym sygnalizują numer listu (w wypadku korespondencji) lub numer strony, ale taka lokalizacja opatrzona jest skrótem pomocniczym s. Wytluszczenia skrótów pochodzą ode mnie. Kontekst zdaniowy – fragmentaryczny – służy poprawnej charakterystyce gramatycznej.

afzby **woie**: pewną yft⟨h⟩ą o zaplaczenie vczynyel
Vale, mój Hrabio **Dobro**., et amantem ama. LP;2,348
KJMO,31

lub konsonantyczne, np.

Jan z Płtrych koni Płtrokońfki, **Miecz**: **Łęczyc**. VL;5,295
Mikołay Gorski, **Łow**: **Mściław**: VL;5,973
Stefan **Alexan**: Sutkowicz VL;7,132
Dan w Grudziądzach XVIII Września Roku **Pań**. MDCXXVI. LW,37

1.1. Suspensja zgłoskowa – polega na zestawieniu początkowych liter sylab, które wchodzą w skład skracanego wyrazu. Może to być suspensja zgłoskowa regularna, polegająca na tworzeniu skrótu z pierwszych liter poszczególnych sylab tworzących wyraz podstawowy albo też suspensja zgłoskowa nieregularna, w ramach której skrót oparty jest na pierwszych literach wybranych sylab wchodzących w skład wyrazu bazowego, często z zachowaną pełną sylabą wygłosową. Jest to technika brachygraficzna rzadko stosowana w języku polskim. Przykłady:

Grabowski Starosta Powiatu **Czch**: VL;7,227
Władysław Hrabia na Wiśnicach y Niesuchoiezach Sapieha,
Wwda Brzeski VL;6,109
od **Rzpltey** uchwalaone VL;6,110
że w tym razie mogłaby się była nieladaiaiko **RPta** wesprzec ZdDP,s.97
płacą po **grs**. 2 PJS,s.111
wydrukował w katalogu cenę za niego **flr** 180 KJMO,123
gdy **Ksc** wojewody Czartoryskiego, [...] nie ma w kraju KJMO,239
Michał na Korabnikach Waxman Cześnik y Poseł Xięstw
Oświęcimskiego y Zatorskiego **mpp**. VL;7,228

2. Suspensja wykraczająca poza granice sylaby – obejmuje zarówno abrewiacje zbudowane z ciągu liter zakończonych samogłoską (pojedyncze przykłady), jak też te o zakończeniu spółgłoskowym, np.

Antoni Buchowiecki **Koni**: VL;7,132
Pio: Zalewfki VL;7,144
Jerzy **Ada**: Przefiecki VL;7,144
Franc: Rzewuskiego Pisarza Polnego Koronnych VL;7,99
Stanisław **Ant**: Ułański. VL;7,266
Jan Cerekwicki, StarofłtaSrzedzki, Pojeł **Woiew**: **Poznańfk**: VL;5,240
Adam Lniłki, Poseł **Woiew**: **Pomorł**: VL;5,859
Jozef Rychard Poczętowski **Kom**: **Gran**: **Soch**: VL;7,255

Zdarza się, że w wyrazach skracanych przez suspensję przedzielane są dwuznaki oznaczające jedną głoskę, np.

Michał Woyniatt Cześnik Nowograd.	VL;5,297
Andr. Młodzieiowskiego, Biskupa Poznańskiego	VL;8,7
Jędrzey Siekierzyński podstolic Latyc:	VL;9,80
Ignacy Szamowski podczas: Orłowski.	VL;9,83

Stopień dezintegracji podstawy oscyluje pomiędzy skrajnościami, od zawieszonych pojedynczych liter wygłosowych po pozostawioną jedną literę inicjalną, np.

Ian Korjak Sędzia Ziem: Nowogrodzkiey	VL;5,306
Szembek biskup Plock.	VL;9,47
Mich. Krzywosądzki komornik ziemski Gnieźniński.	VL;9,82
Grzegorz Leśiewski, Woyf: Rawf.	VL;5,318
Josef Choynecki podczaszy Włodzimiers:	VL;9,80
Josef Krzyżanowski skarbn: Poznań: Chełmski skarbnik Wschowski.	VL;9,81
Urodzon: Wawrzeckiego podkomorz: Kowińskiego, posła Braclawskiego.	VL;9,165
Franciszka Rościszewskiego Sędziego Ziemsk: Plock:	VL;7,97

Skrajną formą suspensji są sygły (*litterae singulares*). Jest to zredukowanie wyrazu/-ów, a nawet rozbudowanych grup nominalnych do nagłosowych liter. W materiale historycznym abrewiacji w postaci sygli jest dość dużo, są one trudne w percepcji dla współczesnego odbiorcy, zwłaszcza jeśli nie pochodzą od powszechnie znanych i często używanych wyrazów.

1. Sygły proste – z wyrazu/-ów bazy pozostaje jedynie inicjalna litera, np.

Władysław Tymieński, K. Z. Z. Porucznik P. Z.	VL;5,953
na szczęśliwey I. K. M. P. n. M. Elekcyi	VL;6,43
Tomasz Rutski S. K. P. L.	VL;7,123
MASSALSKI K. W. H. W. W. X. L.	VL;7,132
Tezesmy wyrozumieli stolnika naszego w. k. l. ty rady	LP;1,165
Z obozu pod Czewem 10. Octobris A. D. 1626.	LW;38
punktualnie 26 t.m.	KJAZ;38
W największej części JWWMPD dziełem	KJMO;273
W. Adam Dąmbrowfki V. L.	DSWL;s.6
Posłuszna Prawu K. C. W. jkłada Reiejstra	DSWL;s.128

Syglami prostymi są również skróty w postaci podwojonej nagłosowej litery, której reduplikacja wynika z pluralności podstawy skrótu, np.

nazaiutrz po SS : Pietrze y Pawle	VL;2,1063
Z XX . Zatorskiego y Oświecimsk.	VL;6,164
klasztor Boruński OO . Bazylianow	VL;6,106
jako by to PP . Posłom zlecili	LW;24

2. Sygły złożone – abrewiacje oparte na dwóch pierwszych literach skracanego wyrazu/-ów. Ich początki sięgają II wieku po Chr. W badanym materiale nie wykazują dużej frekwencji, np.

Ian Xiąże Radziwił StaroŃta Li : Pofeł Nowogrodzki	VL;5,854
summa [...] wyrażona zł . 9970 gr . 10	VL;6,146
Fr : Biesiekierski.	VL;7,252
Jozef Wołłowicz stolnik i poseł zi . Ciechanowskiey.	VL;9,50
W widokach, jakie mu śp. Hr . przedstawiał	KJMO,149

ABBREVIATIO PER CONTRACTIONEM

Drugą techniką abrewiacyjną jest kontrakcja. Polega ona na uszczupieniu wyrazu-bazy o element/-y śródgłosowy/-e i scaleniu zachowanej części początkowej i końcowej leksemu. Zawarta w strukturze skrótu część wygłosowa podstawy (sygnał końcówki fleksyjnej lub cała końcówka) niesie ze sobą informację gramatyczną (morfologiczną i składniową), co jest niewątpliwym atutem tej techniki brachygraficznej. Jej początków należy upatrywać w starożytnych notach tyrońskich i notach jurydycznych, skąd zaadaptowana została do *nomina sacra*, czego dowodem są najstarsze rękopisy chrześcijańskie. Od V wieku technikę tę wykorzystywano przy tworzeniu abrewiatów od często używanych słów. Bujny rozkwit skróceń przez kontrakcję przypada na wieki średnie, co sprawia, iż suspensja schodzi na drugi plan. Starożytne i średniowieczne *abbreviatio per contractionem* zaznaczane były przeważnie poziomą kreską kładzioną nad skracanym wyrazem, głównie w miejscu elizji liter, w drukach raczej odchodzono od takiego sygnowania z powodu trudności technicznych, jakie sprawia ten znak skróceniowy.

1. Kontrakcja czysta – abrewiat składa się z jednej lub kilku następujących po sobie liter z nagłosu i wygłosu wyrazu, np.

przy Xgach Ziem[skich] Łukow[skich]	VL;2,1675
zwinienia W]ka	VL;5,42

będący Krolowie Polscy, y Wielcy Xta Litewscy	VL;6,76
Dan w Grodnie dnia XIV Mca Lipca Roku Panskiego MDCXXLW,10	KJAZ,425
przydać się Z-mu do jego biblioteki	KIP,117
Bp Szembek zastępuje miejsce nuncjusza	KJMO,201
wg jego listu z 3 września	

2. Kontrakcja mieszana – w skład skrótu wchodzi częśćka nagłosowa podstawy (przeważnie litera) + wybrany element śródgłosowy + segment wygłosowy (w postaci litery, końcówki fleksyjnej, sylaby lub segmentu niepokrywającego się z wymienionymi elementami), np.

Jan Karol Kieyżgałło Hrabia na Bak[stach Zawij[za Pnk : Petyhor[, [...]	VL;7,190
ustaw Rzplitey	VL;9,278
Jzf. Zabiełło poseł z xięstwa Żmudzkiego	VL;9,299
Frankowski podstta Mielnicki poseł Podlaski.	VL;9,31

Należy zauważyć, iż pomiędzy kontrakcją mieszaną a suspensją zgłoskową nieregularną brak jest wyraźnego rozgraniczenia, co jest niewątpliwie mankamentem tej taksonomii technik abrewiacyjnych.

SKRÓCENIA ZA POMOCĄ ZNAKU O ŚCIŚLE OKREŚLONYM ZNACZENIU

Spośród znaków o ściśle określonym znaczeniu do języka polskiego weszły nieliczne, z racji odmiennego ukształtowania fonetycznego i morfologicznego wyrazów.

1. LIGATURA

Ligatura (*litterae ligatae, contignatae*) – zrost sąsiadujących liter, koniunkcją elementów obu liter we wspólną całość w postaci kreski, laski lub trzonka. Początki funkcjonowania ligatur wiążą się z I-II w. po Chr., z kutymi czy rytymi na kamiennych pomnikach tekstami epigraficznymi, skąd w IV w. przedostały się do tekstów zapisywanych na papirusie albo na pergaminie. Wraz z pojawieniem się druku ligatury z różnym natężeniem weszły do repertuaru typograficznego. W historycznym materiale w języku polskim odnotowałam 2 ligatury przejęte z łacińskiego systemu skrótów: & oznaczające *et* i *æ* – zrost występujących w bezpośrednim

sąsiedztwie liter *a* i *e*. Obydwie ligatury pojawiają się w wyrazach łacińskich wplecionych w tekst polski. Ligatura &, jedna z najstarszych, swymi korzeniami sięgająca VI w., początkowo używana była jedynie w odniesieniu do spółnikowego *et*, a wraz z upływem czasu stała się substytutem zgłoski *et* i pojawiała się w zapisie skrótowym łacińskiego wyrażenia uogólniającego *et cetera*:

Andrzej na Stanisławowie Potocki Woiewoda Kijow[ski]
Halicki Kołomyi[ski] &c. Staro[fta]. VL;5,298

Często przybierała różne kształty graficzne (np. w *Voluminach legum*), czego niestety nie mogą oddać z powodu ograniczeń technicznych.

2. TYLDA

Znak w postaci wężyka lub prostej kreski oznaczający opuszczenie litery *m* lub *n*. Jak wynika z badań paleografów, jest to najstarszy znak skróceniowy, początkowo oznaczający redukcję wygłosu o *m* lub *n*, a w rękopisach średniowiecznych pominięcie tych liter także w środku wyrazu-bazy. W pierwszej fazie rozwoju substytucji wymienionych liter przez tyldę dokonywano jedynie w wyrazach stojących na końcu wersu, a z czasem do tego typu skróceń dochodziło również w środkowej części linii pisma. W języku polskim elizja wygłosowej litery następuje w wyrazach z charakterystyczną końcówką fleksyjną, w śródgłosie natomiast w miejscu połączenia samogłoski ze spółgłoską *n*, rzadziej *m*, np.

z Panē Piotrē Strzembojzē	VL;2,1075
z Jego Mcią Panem Hetmanē	VL;2,1093
Zagrodnicy ktorzy ku zagrodō role maia	VL;2,1381
na terażniej[szy] Kōmi [j]yi naznaczamy	VL;5,41
Marcin Szczepākow [ski]	VL;5,951

3. CYFRY

W badanym materiale historycznym cyfry, w większości arabskie, znalazły zastosowanie m.in. w skrótowym zapisie nazw miesięcy, głównie nazw łacińskich wplatanych w formuły datalne w języku polskim. Nagłosowemu *trin-*, *sex-*, *sept-*, *oct-*, *novem-*, *decem-* odpowiadała konkretna cyfra arabska lub rzymska (w badanym materiale spotkałam tylko jedną

rzymską cyfrę – X), do których dopisywano właściwą końcówkę fleksyjną, najczęściej po dywizie. Technikę tę znano i stosowano już w brachygrafii starożytnej i średniowiecznej, skąd przeszła do tekstów następných epok, np.

Dat. z Bełza 2 9bris 1584.	LSŻ,5
W Warszawie, 2 7-bris 1762	KIK,31
W Błoniu, 13 8-bris 1763	KIK,46
w Helsbergu, 15 9-bris 1768	KIK,127
W Warszawie, 2 10-bris 1766	KIK,80
We Lwowie D. 24 Xbra 1667.	PJS,s.330

W ten sposób skracane są również pojawiające się w tekstach liczebniki (porządkowe, zbiorowe), zarówno polskie, jak i łacińskie. Substytutem części inicjalnej jest odpowiednia cyfra arabska, do której bezpośrednio lub po dywizie dopisana jest cząstka końcówki fleksyjnej, końcówka fleksyjna lub też segment wygłosowy z elementem tematu, np.

fumę 46. Tysięcy 8fet zł: wynoszącą	VL;5,802
konstytucya tysiąc siedmset sześćdziesiąt 4tego roku	VL;9,21

4. GRAFICZNE ZNAKI SYMBOLICZNE

Nie jest to co prawda liczna grupa, ale godna odnotowania ze względu na ich ponadczasowy charakter. Najczęściej pojawiającymi się w tekstach źródłowych znakami symbolicznymi są: znak masoński (†) – sztylet ze złotą rękojeścią, oznaczający Kawalera Wybranego Łoży IV stopnia; paragraf (§); symbol jednostki monetarnej (#), np.

T. R. Dunajewski †	KIP,151
wyrazy pod § IV, pag. 16 w przypisach	KIP,53
Przysłania z łaski Jego # 100	KIK,26

Wszystkie wymienione techniki abrewiacyjne znalazły zastosowanie nie tylko w materiale historycznym, ale wykorzystane zostały też na użytek skrótów tworzonych współcześnie. Kwerenda *Słownika skrótów i skrótowców*. J. Podrackiego oraz *Wielkiego słownika skrótów i skrótowców* P. Müldnera-Nieckowskiego pozwala stwierdzić, że we współczesnym materiale abrewiacyjnym przeważająca liczba skrótów graficznych to kontynuanty dawnych *abbreviatio per suspensionem* z wygłosem spółgłoskowym (skrót z wygłosem otwartym generalnie zanikły), np.

akad. <i>akademia, akademicki</i>	WSSN,s.51 ¹⁷
barok. <i>barokowy</i>	SSiSP,s.49
diachr. <i>diachroniczny</i>	WSSN,s.315
fabr. <i>fabryka, fabryczny</i>	SSiSP,s.80
ilustr. <i>ilustracja, ilustrował, ilustrowany</i>	SSiSP,s.97
kpt. <i>kapitan</i>	SSiSP,s.112
nagl. <i>nagłośnienie, nagłośniony, nagłówek, nagłówekowy</i>	WSSN,s.840
ogł. <i>ogłoszenie, ogłoszeniowy, ogłoszony, ogłosił</i>	WSSN,s.904
wbw <i>wielobarwny</i>	WSSN,s.1373
zam. 1. <i>zamieszkały</i> ; 2. <i>zamężna</i> ; 3. <i>zamiast</i>	SSiSP,s.246

W materiale współczesnym licznie reprezentowane są sygły, zarówno proste, jak i złożone, np.

g. 1. <i>godzina</i> ; 2. <i>góra</i>	SSiSP,s.86
i. <i>imię</i>	SSiSP,s.95
p. 1. <i>pan, pani, panna</i> ; 2. <i>patrz</i> ; 3. <i>piętro</i> ; 4. <i>późno</i> , np. <i>p.-grecki</i> ; 5. <i>punkt</i>	SSiSP,s.146
w. <i>wątek, wewnętrzny, węzeł, wiązka, wiek, wielki, wiersz</i> (<i>utwór poetycki</i>), <i>wiersz, wers (linia tekstu), wieś, winien,</i> <i>wiorsta, wlew, wlewka (med.), wtorek, wyspa, wyznawca</i>	WSSN,s.1364
W. <i>Warszawa, Wasz, Wielebny, Wielki, Wielmożny, wołacz,</i> <i>wschód (tylko w zestawieniu z pol. nazwami kierunków)</i> (<i>geogr.</i>), <i>wulkan, Wyspa (geogr.), Wyspy (geogr.)</i>	WSSN,s.1364
XX <i>książęta, księstwo, księża</i>	WSSN,s.1428
ak. <i>akademia, akademicki</i>	WSSN,s.51
el. <i>elektryczny, elektryka, elewacja, eliksir</i>	WSSN,s.371
em. <i>emerytowany</i>	SSiSP,s.77
in. 1. <i>inaczej</i> ; 2. <i>inny</i>	SSiSP,s.98
kw. <i>kwadratowy</i>	SSiSP,s.115

Sygły złożone w materiale historycznym pojawiały się stosunkowo rzadko, obecnie jest to dość produktywny sposób skracania.

Oprócz suspensji swą żywotność zachowała również kontrakcja, widoczna w takich współcześnie używanych skrótach graficznych, jak np.

agt <i>agent</i>	WSSN,s.44
dh <i>druh</i>	SSiSP,s.69
pkt <i>punkt</i>	SSiSP,s.156
rps <i>rękopis</i>	WSSN,s.1114
std <i>standard</i>	WSSN,s.1206
wg <i>według</i>	WSSN,s.1378

¹⁷ Przywołane abrewiaty to jedynie pojedyncze egzemplarze z bogatego zbioru skrótów, jakie zostały odnotowane w poddanych kwerendzie słownikach skrótów i skrótowców.

Widać też ślady kontrakcji z dywizem, np.

p-ta *poczta*
r-k *rachunek*

SSiSP,s.167

SSiSP,s.177

Nie zanikły również abrewiacje tworzone za pomocą znaku o ściśle określonym znaczeniu. Co prawda wyszły z użycia tyldy, ale nadal funkcjonuje wywodząca się ze starożytności ligatura & jako substytut *i* oraz cyfry jako graficzny substytut odpowiednich cząstek fonicznych (nie zawsze realizowanych zgodnie z zasadami ortofonicznymi). Technika ta znajduje zastosowanie głównie w języku Internetu, dotyczy zwłaszcza elementów anglojęzycznych, tworzonych przeważnie w różnego rodzaju komunikatorach, np. Face2Face, B4, 2B3, 4U i przeniesione na grunt polski: 3maj się//3m się, 3taj i inne.

Swą żywotność zachowały też graficzne znaki symboliczne, np. symbole niektórych monet, np. £, \$, z innych znaków należy odnotować: @, %, §. Oprócz tego funkcjonuje szereg symboli specjalistycznych, charakterystycznych dla określonej dziedziny nauki.

W historii języka skracano nie tylko pojedyncze wyrazy, ale też komponenty wyrażeń czy rozbudowanych grup nominalnych, głównie formuł tytułarnych i zestawień honoratywnych. Widoczne jest przy tym duże rozchwianie, zarówno w zakresie techniki abrewiacyjnej, jak również w sposobie znakowania skrótów (różna postać skrótów graficznych od jednej podstawy). Duża wariantywność spowodowana była brakiem reguł stabilizujących tę kwestię, a proces unifikacji w większym stopniu objął sygnowanie abrewiatów niż metody ich tworzenia.

Współczesne skróty graficzne, podobnie jak historyczne, charakteryzują się wariantywnością w zakresie techniki tworzenia, ale zjawisko to nie jest tak nasilone, jak miało to miejsce do XX wieku. Odwrotne proporcje wykazuje natomiast homonimia graficzna, obecna w brachygrafii historycznej, a nasilona współcześnie, zwłaszcza w wypadku sygli. Problemy te z racji swej złożoności i obszerności wątku badawczego są przedmiotem odrębnego opracowania. Osobnym opracowaniem objęta też zostanie kwestia normalizacji w zakresie skrótów.

Podsumowując, należy stwierdzić, że zarówno samo skracanie wyrazów, jak też i metody temu służące mają długą historię. Polskie abrewiacje wyrosły na gruncie brachygrafii łacińskiej. Starożytne i średniowieczne techniki abrewiacyjne stały się fundamentem skrótów tworzonych w ko-

lejnych stuleciach. Skróty graficzne z czasem podlegały stopniowej unifikacji. Nieliczne abrewiaty historyczne w niezmienionej postaci przetrwały do dziś. Skróty graficzne stały się bazą dla skrótowców.

WYKAZ SYMBOLI UŻYWANYCH PRZY LOKALIZACJI ABREWIATÓW

- DSWL – *Dyaryusz seymikow woiewodz: lubelskiego*, Lublin 1792.
KIK – *Korespondencja Ignacego Krasickiego*, t. I, Wrocław 1958.
KIP – *Korespondencja Ignacego Potockiego w sprawach edukacyjnych*, Wrocław 1978.
KJAZ – *Korespondencja Józefa Andrzeja Załuskiego 1724–1736*, Wrocław 1967.
KJMO – *Listy Józefa Maksymiliana Ossolińskiego*, Wrocław 1975.
LP – *Listy polskie XVI wieku*, t. I, Kraków 1998; t. II, Kraków 2001.
LSŻ – *Listy Stanisława Żółkiewskiego 1584–1620*, Kraków 1868.
LW – *Listy Władysława IV. do Krzysztofa Radziwiła hetmana polnego W. X. Litewskiego pisane 1612–1632 roku*, Kraków 1867.
PJS – *Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego*, [w:] *Acta historia res poloniae illustrantia ab anno 1507 usque ad annum 1795*, Kraków 1880.
SSiSP – J. Podracki, *Słownik skrótów i skrótowców*, Warszawa 1999.
VL – *Volumina legum*, t. I–V, Warszawa 1733–1738; t. VI, Petersburg 1860; t. VII–VIII, Warszawa 1782; t. IX, Kraków 1889.
WSSN – P. Müldner-Nieckowski, *Wielki słownik skrótów i skrótowców*, Wrocław 2007.
ZdDP – *Zrządła do dziejów polskich*, t. I, Wilno 1843.

HISTORICAL ABBREVIATION TECHNIQUES AND THEIR DEVELOPMENTS IN MODERN BRACHYGRAPHY

Summary

The article presents abbreviation techniques originally used in the Latin texts and further adapted by the Polish language. The author attempts to prove that the contemporary patterns of abbreviating constitute the continuation of the methods used in previous centuries. The form of the abbreviates was changing and undergoing gradual unification with the passing ages, however the temporary graphic abbreviates are the continuation of the historical abbreviations as far as the abbreviating methods are concerned.